

เล่ม ๓๕ วิมังค์ (แยกกลุ่มธรรมะ)

พระไตรปิฎกเล่มนี้ ว่าด้วยการแจก (วิมังค์) คือแยกกลุ่มธรรมะต่าง ๆ ให้เห็นรายละเอียด เช่น คำว่า ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ จำแนกรายละเอียดออกไปอย่างไรบ้าง

การแยกกลุ่มหรืออธิบายแจกรายละเอียดของธรรมะต่าง ๆ ออกไปในเล่ม ๓๕ นี้ มี ๑๘ หมวด คือ

๑. ชั้นวิมังค์ แจกชั้น ๕
๒. อายุตนะวิมังค์ แจกอายุตนะ ๑๒
๓. ธาตุวิมังค์ แจกธาตุ ๖ และธาตุ ๑๘
๔. สัจจวิมังค์ แจกอริยสัจ ๔
๕. อินทริยวิมังค์ แจกอินทริย ๒๒
๖. บัณฑิตวิมังค์ แจกบัณฑิต ๑๒ ที่เรียกว่าปฏิจักษุสัมปทา
๗. สติปัฏฐานวิมังค์ แจกสติปัฏฐาน ๔
๘. สัมมัตถวิมังค์ แจกสัมมัตถวิมังค์ (เพียรชอบ) ๔
๙. อธิปาทวิมังค์ แจกอธิปาท ๔
๑๐. โพชฌังควิมังค์ แจกโพชฌังค ๗
๑๑. มัคควิมังค์ แจกมรรคมีองค์ ๘
๑๒. ฌานวิมังค์ แจกฌาน (การเพ่งอารมณ์) ทั้งรูปฌานและอรูปฌาน
๑๓. อัปปมัญญวิมังค์ แจกอัปปมัญญา ๔ (พรหมวิหาร ๔ ที่แผ่ไปโดยไม่กำหนดประมาณ)
๑๔. ลิกขาปทวิมังค์ แจกลิกขาปท ๕ คือศีล ๕
๑๕. ปฏิสัมภิตวิมังค์ แจกปฏิสัมภิตา (ความแตกฉาน) ๔
๑๖. ญาณวิมังค์ แจกญาณ (ความรู้) ตั้งแต่หมวด ๑ ถึงหมวด ๑๐
๑๗. ขุททกวัตตวิมังค์ แจกเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ตั้งแต่หมวดที่ ๑ ถึงหมวดที่ ๑๘ และทีฎฐิติ ๖๒
๑๘. ธรรมทวิมังค์ แจกหัวใจหรือหัวข้อธรรม

ในการแจกธรรมะทั้งสิบแปดหัวข้อเหล่านี้ โดยมากได้ตั้งเป็น ๓ ภาค คือเป็นหัวข้อฝ่ายพระสูตร (สูตรต้นตอภาชนะ) หัวข้อฝ่ายพระอภิธรรม (อภิธรรมภาชนะ) และหมวดถามตอบปัญหา (ปัญหาปุจฉะ) เป็นการแยกอธิบายให้เห็นว่า ศัพท์ธรรมะนั้น ๆ อธิบายตาม

แนวพระสูตรอย่างไร ตามแนวพระอภิธรรมอย่างไร มีพิเศษออกไป คือข้อ ๕ และข้อ ๑๔ ไม่มีหัวข้อฝ่ายพระสูตร และข้อ ๑๖ ๑๗ และ ๑๘ ไม่ตั้งเป็นหัวข้อฝ่ายพระสูตร ฝ่ายพระอภิธรรม หากตั้งตามหมวดที่ ๑ ที่ ๒ เป็นต้น

ขยายความ

๑. ชั้นวัฏังค แจกชั้น ๕

ก. สุตตันตภาษนีเย แจกตามแนวพระสูตร

ชั้นหรือกอง ๕ คือ กองรูป กองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญาน

ใน ๕ กองนั้น กองรูปเป็นไฉน รูปใด ๆ ที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ รวบรวมย่อยรูปนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน นี้เรียกว่า รูป

(ต่อจากนั้นเป็นการอธิบายรูปที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันว่า หมายความว่าอย่างไร อธิบายหมด จนกระทั่งว่า รูปที่อยู่ไกลหรือใกล้ ความหมายว่าอย่างไร แล้วอธิบายเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน ในทำนองเดียวกับรูป จนจบหมดทุกข้อ จัดว่าจบสุตตันตภาษนีเย)

ข. อภิธรรมภาษนีเย แจกตามแนวพระอภิธรรม

ชั้นหรือกอง ๕ คือ กองรูป กองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญาน

ใน ๕ กองนั้น กองรูปเป็นไฉน รูปที่มีอย่างเดียว ได้แก่รูปทั้งปวง มิใช่เหตุ ไม่มีเหตุ เป็นต้น (ทำนองเดียวกับที่กล่าวไว้ในรูปกัณฑ์ในธัมมสังคณี เล่ม ๓๔ ที่ย่อมาแล้ว) จนถึงหมวดที่ ๑๑ คือรูปแจกออกเป็น ๑๑ อย่าง มีอะไรบ้าง

ต่อจากนั้นอธิบายกองเวทนา (ความรู้สึกอารมณ์) ตั้งแต่อย่างเดียวไปจนถึง ๑๐ อย่าง แล้วอธิบาย ยักย้ายหนีไปจนถึงเวทนา ๒๔ เวทนา ๓๐ และเวทนามากอย่าง

ต่อจากนั้นอธิบายกองสัญญา (ความจำได้หมายรู้) กองสังขาร (เจตนาหรือความคิด) และกองวิญญาน (ความรู้แจ้งอารมณ์) ในทำนองเดียวกับเวทนา

ค. ปัญหาปุจฉกะ หมวดถามตอบปัญหา

การถามตอบปัญหาในเรื่องชั้น ๕ นี้ ตั้งตามแนวบทตั้งของธัมมสังคณี เล่ม ๓๔ กล่าวคือ ตั้งคำถามว่า ชั้น ๕ นั้น เป็นกุศลเท่าไร เป็นอกุศลเท่าไร เป็นอพยากฤตเท่าไร (ลงท้ายจนจบอภิธรรมมาติกา) คือทำของปฏิรูปทุกะ (หมวด ๒ รังทำย) ว่าเป็นธรรมมีข้าศึกเท่าไร ไม่มีข้าศึกเท่าไร (กติ สรณา กติ อสรณา)

ครั้นแล้วได้ตอบเป็นลำดับไปว่า “กองรูปเป็นอภัยกถุต ส่วนกองทั้งสี่ (นอกจากนั้น) เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง อภัยกถุตบ้าง” นอกจากนั้นกล่าวถึงชั้นหรือกอง ๒ ว่า ไม่ควรกล่าวว่าประกอบด้วยเวทนา ที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง แต่ชั้นหรือกอง ๓ ประกอบด้วยเวทนาที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง

ตอนจบได้กล่าวว่า รูปชั้น (กองรูป) ไม่มีขันธ์ ๔ (ที่เหลือ) มีขันธ์บ้าง ไม่มีขันธ์บ้าง

๒. आयตनวิगฺค์ แจกอายตนะ

ก. สุตตันตภาชนียะ แจกตามแนวพระสูตร

อายตนะ (ที่ต่อหรือบ่อเกิด) ๑๒ อย่าง คือ อายตนะคือตา รูป หู เสียง จมูก กลิ่น ลิ่น รส กาย โผฏฐัพพะ ใจ ธรรมะ

แล้วยกชื่ออายตนะทั้ง ๑๒ ข้อขึ้นกล่าวทีละข้อว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา

ข. อภิธัมมภาชนียะ แจกตามแนวพระอภิธรรม

อายตนะ ๑๒ อย่าง คือตา หู จมูก ลิ่น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมะ (พึงสังเกตวิธียเรียงลำดับเทียบเคียงกับข้างบนดูด้วย)

ครั้นแล้วอธิบายตา หู จมูก ลิ่น กาย แต่ละข้อว่า เป็นประสาทอาศัยธาตุ ๔ ส่วนใจ อธิบายตามแบบวิญญานชั้นในชั้น ๕ ที่กล่าวมาแล้ว และได้อธิบายรูปว่า ได้แก่สี่ที่อาศัยธาตุทั้งสี่ เสียง กลิ่น รส ว่า อาศัยธาตุทั้งสี่ โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย) ว่า ได้แก่ ธาตุ ๓ คือ ธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม^๑ ส่วนธรรมะ (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) ได้แก่เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น รูปที่เห็นไม่ได้ ถูกต้องไม่ได้ อันนับเนื่องในธัมมายตนะ และ อสังขตธาตุ (ธาตุที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่นิพพาน)

ค. ปัญหาปุจฉะ หมวดถามตอบปัญหา

เป็นการถามแบบเดียวกับชั้นวิงค์ คืออายตนะ ๑๒ มีกุศลก็อย่าง อกุศลก็อย่าง อภัยกถุตก็อย่าง ๗ ล ๗ มีขันธ์ก็อย่าง ไม่มีขันธ์ก็อย่าง

^๑ อภิธรรมถือว่าน้ำแท้เป็นของถูกต้องไม่ได้ ในอภิธัมมปิฎกจึงไม่จัดโผฏฐัพพะเข้าในอุปาทายรูป เพราะแม้จะได้แก่ ธาตุ ๓ ก็เป็นมหาภูตรูปอยู่แล้ว แต่อภิธัมมสังคหะจัดเป็นอุปาทายรูปด้วย

ตอบว่า อายุตนะ ๑๐ เป็นอัพยาगत คือเป็นกลาง ๆ ส่วนอายุตนะ ๒ (อายุตนะคือใจกับธรรมะ) เป็นกุศลบ้าง อุกุศลบ้าง อัพยาगतบ้าง ๆ ล ๆ

อายุตนะ ๑๐ ไม่มีข้าศึก ส่วนอายุตนะ ๒ (อายุตนะคือใจกับธรรมะ) เป็นกุศลบ้าง อายุตนะ ๒ (อายุตนะคือใจกับธรรมะ คือสิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) มีข้าศึก

(หมายเหตุ : แสดงว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ รวม ๑๐ อย่างนี้เป็นกลาง ๆ และไม่มีข้าศึกเพราะเป็นรูป ส่วนใจกับธรรมะเป็นกุศลบ้าง อุกุศลบ้าง อัพยาगतบ้าง และมีข้าศึกคือกิเลส)

๓. ธาตุวิภังค์ แจกธาตุ

ก. สุตตันตภาชนียะ แจกตามแนวพระสูตร

ธาตุ ๖ คือธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ (ช่องว่าง) และวิญญาณ (ธาตุรู้) แล้วอธิบายว่า ธาตุเหล่านี้หมายความว่าถึงอะไร โดยเฉพาะธาตุรู้หรือวิญญาณธาตุ อธิบายว่า ได้แก่ธาตุรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

แล้วได้กล่าวถึงธาตุ ๖ อื่นอีก คือ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส^๑ อุเบกขา อวิชา และธาตุ ๖ อื่นอีก ได้แก่กาม พยาบาท (คิดปองร้าย) วิหิงสา (เบียดเบียน) เนกขัมมะ (ออกจากกาม) อัพยาบาท (ไม่คิดปองร้าย) อวิหิงสา (ไม่เบียดเบียน) ในภาคอธิบายได้กล่าวถึง

พยาบาทว่า ได้แก่ความคิดปองร้าย ความโกรธ ความยินร้ายแห่งจิต เป็นต้น

วิหิงสา ได้แก่การเบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือ ท่อนไม้ ค้อนขวาน เข็อก หรือสิ่งอื่น ๆ

ส่วน อัพยาบาท ได้แก่การแผ่เมตตา

อวิหิงสา ได้แก่การแผ่กรุณา

ข. อภิธรรมภาชนียะ แจกตามแนวพระอภิธรรม

ธาตุ ๑๘ คือ ตา รูป ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา หู เสียง ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู จมูก กลิ่น ความรู้แจ้งในอารมณ์ทางจมูก ลิ้น รส ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น กาย สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย ใจ สิ่งที่อยู่ได้ด้วยใจ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ ต่อจากนั้นเป็นคำอธิบาย

^๑ ในกรณีเช่นนี้ สุข หมายถึงสุขกาย ทุกข์ หมายถึงทุกข์กาย โสมนัส หมายถึงสุขใจ โทมนัส หมายถึงทุกข์ใจ

๕. อินทริยวิภังค์ แจกอินทริย์

ก. อภิธรรมภาชนียะ แจกตามแนวพระอภิธรรม^๑

อินทริย์ ๒๒ ได้แก่อินทริย์คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อินทริย์คือหญิง ชาย ชีวิต อินทริย์คือสุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา อินทริย์คือความเชื่อ ความเพียร สติ สมาธิ ปัญญา อินทริย์คืออภัยค้ำที่มุ่งบรรลุมรรคผลของผู้ปฏิบัติ อินทริย์คือการตรัสรู้สังขารด้วยมรรค อินทริย์ของพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้สังขารแล้ว

(หมายเหตุ : ในปฏิสัมพันธ์มรรค ชุ.ปฏิ. ๓๑/๔๖๕/๒๗๑ กล่าวว่า อนัญญัตถัญญัสสามิตินทริย์ (อินทริย์คืออภัยค้ำที่มุ่งบรรลุมรรคผลของผู้ปฏิบัติ) ได้แก่โสตาปัตติมรรค อัญญินทริย์ (อินทริย์คือการตรัสรู้ สังขารด้วยมรรค) ได้แก่โสตาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล อรหัตตมรรค รวม ๖ ฐานะ อัญญาตาอินทริย์ (อินทริย์ของพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้สังขารแล้ว) ได้แก่อรหัตตผล

ข. ปัญหาปุจฉะ หมวดถามตอบปัญหา

คำถามคงเป็นแบบเดิม คำตอบว่า อินทริย์ ๑๐ เป็นอภัยกถุต (กลาง ๆ) อินทริย์คือโทมนัส (ความทุกข์ใจ) เป็นอกุศล อนัญญัตถัญญัสสามิตินทริย์^๒ เป็นกุศล อินทริย์ ๔ เป็นกุศลบ้าง อภัยกถุตบ้าง อินทริย์ ๖ เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง อภัยกถุตบ้าง ฯ ล ฯ อินทริย์ ๑๕ ไม่มีขาคี อินทริย์คือโทมนัส (ความทุกข์ใจ) มีขาคี อินทริย์ ๖ มีขาคีบ้าง ไม่มีขาคีบ้าง

๖. ปัจจยการวิภังค์ แจกปัจจยการ

ก. สุตตันตภาชนียะ แจกตามแนวพระสูตร

เพราะอวิชชา (ความไม่รู้) เป็นปัจจัยจึงมีสังขาร (เจตนา) เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีอายตนะ ๖ เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะ เป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ

^๑ ไม่มีแจกตามแนวพระสูตร

^๒ ในหมายเหตุข้างบนและในหน้า ๑๓๒ - ๑๓๙ หมายเลข ๑๘๖ ถึง ๑๘๘ ได้แปลศัพท์เหล่านี้ไว้ชัดเจนแล้ว พร้อมทั้งยกศัพท์ประกอบด้วย

เพราะภาพเป็นปัจฉัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจฉัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปรีเหวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส^๑ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น ต่อจากนั้นเป็นคำอธิบาย

ข. อภิธรรมภาษนียะ แจกตามแนวพระอภิธรรม

ในบทตั้งตามแนวอภิธรรมนี้ แบ่งออกเป็น ๕ ตอน คือตอนแรกเรียก ปัจฉัยจตุกกะ (หมวด ๔ แห่งปัจฉัย) ตอนที่ ๒ เรียกเหตุจตุกกะ (หมวด ๔ แห่งเหตุ) ตอนที่ ๓ เรียก สัมปยุตตจตุกกะ (หมวด ๔ แห่งธรรมที่ประกอบกัน) ตอนที่ ๔ เรียกอัญญมัญญจตุกกะ (หมวด ๔ แห่งธรรมที่อิงอาศัยกันและกัน) ตอนที่ ๕ เป็นบทตั้งเฉย ๆ เรียกว่ามาติกา

หมวด ๔ แห่งปัจฉัย

(๑) เพราะอวิชาเป็นปัจฉัยจึงมีสังขาร (ใช้เอกพจน์ ในที่อื่น ๆ ทั่วไปใช้พหูพจน์ แสดงว่าสังขารในปฏิจจสมุปบาทตามแนวอภิธรรมเป็นเอกพจน์ตลอด) เพราะสังขารเป็นปัจฉัยจึงมีนาม เพราะนามเป็นปัจฉัยจึงมีอายตนะที่ ๖ (อายตนะคือใจ) เพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจฉัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจฉัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจฉัยจึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจฉัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจฉัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจฉัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจฉัยจึงมีชราและมรณะ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวง

(๒) ในข้อนี้ตัดอายตนะที่ ๖ ออก นอกจากนั้นเหมือนข้อ ๑ จึงเป็น เพราะนามเป็นปัจฉัยจึงมีผัสสะ

(๓) ในข้อนี้เปลี่ยนแปลงเพียงตอนที่ว่า เพราะวิญญานเป็นปัจฉัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจฉัยจึงมีอายตนะที่ ๖ เพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจฉัยจึงมีผัสสะ

(๔) ในข้อนี้เปลี่ยนแปลงเพียงตอนที่ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจฉัยจึงมีอายตนะ ๖ (พึงสังเกตว่า อายตนะที่ ๖ หมายถึงใจ ส่วนอายตนะ ๖ หมายถึงครบทั้งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจฉัยจึงมีผัสสะ

หมวด ๔ แห่งเหตุ

เรียงลำดับเหมือนหมวด ๔ แห่งปัจฉัย เป็นแต่ว่าเมื่อกกล่าวถึงว่า เพราะอะไรเป็นปัจฉัย ก็กล่าวซ้ำลงไปอีกว่า มีสิ่งนั้นเป็นเหตุ

^๑ คำแปลเหล่านี้มีแล้วในหน้า ๔๕๐ ภายใต้หัวข้อปฏิจจสมุปบาท (อะไรเป็นปัจฉัยแห่งอะไร)

หมวด ๓ แห่งสัมปยุตตธรรม (ธรรมที่ประกอบกัน)

เรียงลำดับเหมือนข้างต้น เป็นแต่ว่าเมื่อกกล่าวถึงว่าเพราะอะไรเป็นปัจจัย ก็กล่าวซ้ำลงไปอีกว่า สัมปยุต หรือประกอบด้วยธรรมข้อนั้น

หมวด ๔ แห่งธรรมที่อิงอาศัยกัน

เรียงลำดับเหมือนข้างต้น แต่นำธรรมที่เป็นเหตุผลของกันและกันมาเรียงอยู่ให้เห็นว่า เป็นเหตุให้เกิดกันและกันได้ ดังนี้

เพราะอวิชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีอวิชา เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร ฯ ล ฯ

(หมายเหตุ : ในข้อนี้ขอเสนอให้ท่านผู้อ่านโปรดสังเกตไว้ด้วยว่า มักจะมีปัญหาเกิดขึ้นว่า เมื่ออวิชาเป็นต้นเค้าของสิ่งทั้งหลายแล้ว อะไรเล่าเป็นต้นเค้าของอวิชาอีกต่อหนึ่ง คำตอบมีอยู่ในที่นี้ ที่ว่าสังขารเป็นปัจจัยให้เกิดอวิชาก็ได้ อวิชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารก็ได้ อนึ่ง ในสัมมาทิฏฐิสูต พระไตรปิฎกฉบับบาลี เล่ม ๑๒ พระสาริบุตรแสดงว่า อาสวะ (กิเลสที่ตองสันดาน) เป็นปัจจัยให้เกิดอวิชา)

มาติกา

แสดงว่าธรรมะหลายข้อในปัจจัยการ หรือในปฏิจจสมุพบาทนั้น เป็นปัจจัยแห่งอวิชาได้ทั้งสิ้นดังนี้

เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีอวิชา ฯ ล ฯ

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีอวิชา ฯ ล ฯ

เพราะนามเป็นปัจจัยจึงมีอวิชา ฯ ล ฯ

เพราะอายตนะที่ ๖ (ใจ) เป็นปัจจัยจึงมีอวิชา ฯ ล ฯ

เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีอวิชา ฯ ล ฯ

เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอวิชา ฯ ล ฯ

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีอวิชา ฯ ล ฯ

เพราะอวิชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีอายตนะ ๖ ฯ ล ฯ

(ต่อจากนั้นเป็นการอธิบายปัจจัยการผสมกับจิตในภูมิต่าง ๆ จนจบ ความจริงเรื่องนี้ค่อนข้างจะยุ่งยาก แต่มีประโยชน์สำหรับผู้รักการค้นคว้าจึงนำมากล่าวไว้พอให้เห็น)

๗. สติปัฏฐานวิภังค์ แจกสติปัฏฐาน

ความต่างกันของสติปัฏฐานตามแนวพระสูตรและแนวพระอภิธรรม มีใช้อยู่ที่จำนวน ๔ คงมี ๔ อย่างเหมือนกัน เป็นแต่สติปัฏฐานตามแนวพระสูตร หมายถึงการปฏิบัติข้างต้น เพื่อคุณธรรมสูงขึ้น มีวิธีพิจารณาอารมณ์ทั้งสี่ภายใน ภายในอก ทั้งภายในภายนอก ส่วนสติปัฏฐานตามแนวพระอภิธรรม หมายถึงการ เจริญโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยสติปัฏฐานแต่ละข้อเป็นแนวปฏิบัติ^๑

๘. สัมมปธานวิภังค์ แจกความเพียรชอบ

ทั้งบทตั้งฝ่ายพระสูตรและฝ่ายพระอภิธรรมตั้งเกณฑ์ความเพียรชอบ ๔ ด้วยกัน คือ (๑) เพียรระวังมิให้บาปเกิดขึ้น (๒) เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) เพียรทำกุศลให้เกิดขึ้น (๔) เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ต่างแต่บทตั้งฝ่ายพระสูตร แสดงอย่างธรรมดา บทตั้งฝ่ายพระอภิธรรมแสดงการเจริญโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยสัมมปธาน คือความเพียรชอบ

๙. อิทธิบาทวิภังค์ แจกอิทธิบาท

ทั้งบทตั้งฝ่ายพระสูตรและฝ่ายพระอภิธรรมตั้งเกณฑ์อิทธิบาท คือคุณให้บรรลุความสำเร็จ ๔ อย่างด้วยกัน ได้แก่ (๑) ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น (๒) วิริยะ ความเพียร (๓) จิตตะ เอาใจฝักใฝ่ (๔) วิมังสา ใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวน แล้วแสดงความต่างกันเพียงฝ่ายพระอภิธรรมเจริญโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยอิทธิบาท

๑๐. โภชณังควิภังค์ แจกโภชณังค

โภชณังคต่องค์แห่งการตรัสรู้ ๗ คือ (๑) สติ ความระลึกได้ (๒) ธัมมวิจยะ การเลือกเห็นธรรม (๓) วิริยะ ความเพียร (๔) ปีติ ความอิ่มใจ (๕) บัณฑิติ ความสงบใจ (๖) สมานทิ ความตั้งใจมั่น (๗) อุเบกขา ความวางเฉย ความต่างกันระหว่างบทตั้งฝ่ายพระสูตรกับพระอภิธรรมก็แบบเดียวกับข้ออื่น ๆ คือบทตั้งฝ่ายพระอภิธรรมแสดงการเจริญโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยโภชณังค คือโภชณังคเกิดขึ้นในขณะเจริญโลกุตตรธรรมนั้น

^๑ สติปัฏฐาน ๔ คือสติกำหนดพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม (ดูหน้า ๔๗๓ ถึงอันนิสงส์สติปัฏฐาน)

๑๑. มัคควิภังค์ แจกมรรค

มรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์มีองค์ ๘ มีความเห็นชอบ เป็นต้น มีความตั้งใจมั่นชอบ เป็นที่สุด ความต่างกันระหว่างบทตั้งฝ่ายพระสูตรกับพระอภิธรรม คือบทตั้งฝ่ายพระอภิธรรมแสดงมรรค ๘ นี้เกิดขึ้นในขณะที่เจริญโลกุตตรธรรม และบางตอนก็แสดงมรรคมีองค์ ๕ คือความเห็นชอบ ความดำริชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ (ซึ่งเป็นส่วนประกอบของจิตบางชนิด) แล้วแสดงว่ามรรคมีองค์ ๕ เกิดขึ้นในขณะที่เจริญโลกุตตรธรรม

๑๒. ฌานวิภังค์ แจกฌาน (การเพ่งอารมณ์)

บทตั้งฝ่ายพระสูตรแสดงว่าภิกษุตั้งอยู่ในศีล เจริญโพธิปักขิยธรรม มีสติสัมปชัญญะ เสพเสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) อันสงบ นั่งคู้บัลลังก์ (ขัดสมาธิ) ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า ชำระจิตจากนิวรณ์ (กิเลสอันกั้นจิตมิให้บรรลุความดี) ๕ ประการ เจริญรูปฌาน ๔ และ อรูปฌาน ๔ แล้วอธิบายรายละเอียด

บทตั้งฝ่ายพระอภิธรรมแสดงฌาน ๔ แต่เมื่อถึงฌานที่ ๔ ได้แสดงฌานที่ ๕ และ อรูปฌานอยู่ในกรอบของฌานที่ ๔ ด้วย

๑๓. อัปมัญญาวิภังค์ แจกอัปมัญญา

บทตั้งฝ่ายพระสูตรแสดงการเจริญพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แฝงไปในสัทธิหาประมาณมิได้ (อัปมัญญา = ไม่มีประมาณ)

บทตั้งฝ่ายพระอภิธรรมแสดงการเจริญฌานมีพรหมวิหาร ๔ เป็นอารมณ์

๑๔. ลิกขาปทวิภังค์ แจกลิกขาบาท

ในข้อนี้ไม่มีบทตั้งฝ่ายพระสูตร มีแต่บทตั้งฝ่ายพระอภิธรรม แจกลิกขาบาท ๕ คือ เจตนาเว้นจากฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดบด ตีมสุราเมรัย พร้อมทั้งแสดง กุศลจิตที่เนื่องด้วยเจตนา งดความชั่วแต่ละข้อนั้น ๆ

๑๕. ปฏิสัมภีทวิภังค์ แจกปฏิสัมภีทา

บทตั้งฝ่ายพระสูตรและพระอภิธรรม แจกปฏิสัมภีทา (ความแตกฉาน) ออกเป็น ๔ ประเภท คือ ความแตกฉานในอรรถ ความแตกฉานในธรรม ความแตกฉานในนิรุติ

ความแตกฉานในปฏิภาณ^๑ คำอธิบายฝ่ายพระอภิธรรม มีกล่าวถึงกุศลจิต ประกอบด้วย ปฏิสัมภิทาเหล่านี้ ตั้งแต่อย่างต่ำจนถึงสูง

๑๖. ญาณวิงค์ แจกญาณ (ความรู้)

ในข้อนี้ไม่มีบทตั้งฝ่ายพระสูตร และฝ่ายพระอภิธรรมอย่างที่แล้มาแล้ว ตั้งแต่เป็น มาติกา แล้วมีคำอธิบายเรียก นิทเทส โดยแสดงว่า เมื่อจัดเป็นประเภทตามหมวด คือหมวด ๑ หมวด ๒ ถึงหมวด ๑๐ แล้วญาณที่มี ๑ อย่าง ๒ อย่าง จนถึง ๑๐ อย่างตามจำนวนหมวดนั้นว่า มีอะไรบ้าง

ขอยกตัวอย่างหมวดที่ ๒ เช่น ญาณหรือปัญญา ๒ ได้แก่ โลภียปัญญา (ความรู้แบบโลก) โลภุตตรปัญญา (ความรู้ข้ามพ้นโลก) หมวด ๓ เช่น ปัญญาเกิดจากความคิด (จินตามยปัญญา) ปัญญาเกิดจากการฟัง (สุตมยปัญญา) ปัญญาเกิดจากการอบรม (ภาวนามยปัญญา)

๑๗. ขุททกวัตถุวิงค์ แจกเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ

มีวิธีการแบบข้อ ๑๖ คือ ตั้งแม่บทหรือมาติกา ถึงธรรมข้อเดียว ๒ ข้อ ๓ ข้อ เป็นต้น แล้วอธิบายแม่บทเหล่านั้นทีละข้อไป

ขอยกตัวอย่าง เช่น หมวด ๑ ความเมา เช่น เมราชาติ เมาคโคตร เมาศ เป็นต้น หมวด ๒ เช่น ความโกรธคู่กับความผูกโกรธ ความวิบัติแห่งศีลคู่กับความวิบัติแห่งทิวฐิ เป็นต้น หมวด ๓ เช่น อกุศลมูล ๓ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นต้น ลงสุดท้ายด้วยทิวฐิ ๖๒ (ดังที่กล่าวไว้แล้วในหน้า ๔๐๘ - ๔๑๓) พรหมชาลสูตร

๑๘. รัम्मหทยวิงค์ แจกหัวข้อธรรม

ลีลาในหมวดนี้เป็นแบบหมวดถามตอบปัญหา คือตั้งคำถามขึ้นก่อนว่า ชั้นรัम्मึเท่าไร อยาตนะมีเท่าไร ธาตุมีเท่าไร จนถึงจิตมีเท่าไร แล้วก็ตอบว่า ชั้นรัम्मึ ๕ เป็นต้น แล้วจึงแจกรายละเอียดออกไป (ซึ่งได้นำไปแปลไว้อย่างละเอียดแล้ว เฉพาะตอนต้นนี้ในหน้า ๑๓๒ - ๑๓๔ หมายเลข ๑๘๖ ถึง ๑๘๘) ครั้นแล้วได้นำธรรมที่เป็นบทตั้งนั้นมาแจกตามแนวอื่นอีก เช่น แนวแห่งรัम्मึสังคณิว่า ชั้นรัम्मึ ๕ เป็นต้นนั้น อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรเป็นอัพยาทุกต

จบความย่อแห่งพระไตรปิฎก เล่ม ๓๕

^๑ ดูที่ย่อมาแล้วในหน้า ๗๘๓ วรรคที่ ๓ ด้วย